

УДК 159.9 : [351.741 : 343.102]
DOI: 10.15587/2313-8416.2016.69576

ПРИНЦИПИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ВИЗНАЧЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІАНТІВ

© Г. В. Чухрасва

У психології особливості системного підходу полягають у тому, що системне дослідження припускає певний вибір об'єкта й формулювання завдання в термінах системного підходу. Вибір об'єкта конкретного дослідження – це складне завдання, тому що вимагає виділення в складній організації людини відособленої підсистеми з функціональною самостійністю, що володіє відносною структурою

Ключові слова: методологія, системний підхід, професійна діяльність, системний об'єкт, селективність, структурованість, суб'єкт

In psychology, the systematic approach are that the system research allows for a certain range of the object and task formulation in terms of a systematic approach. Selecting a specific object of research is a difficult task, because it requires the allocation in a complex organization of human autonomy separate subsystem

Keywords: methodology, systematic approach, professional activity, systematic object, selectivity, structuredness, subject

1. Вступ

В останні часи Україна взяла напрямок на розбудову демократичної країни, тому що професійна діяльність і діяльність працівників поліції, яка також є системним об'єктом, повинна бути розглянута з позицій системного аналізу. Системна методологія забезпечує орієнтацію не тільки в організації, пізнанні, але й у виявленні системного об'єкту.

2. Літературний огляд

Професійна діяльність, як відзначає Є. М. Іванова [1], є системним об'єктом, що представляє собою цілісну, багаторівневу, динамічну, полімодальну структуру, яка має складну організацію та включає два компоненти: суб'єкт праці (людину) і об'єкт праці. Зазначені компоненти можна розглядати як підсистеми професійної діяльності, нормативно взаємозалежні. У свою чергу кожна із цих підсистем має складну структуру з багатьма ознаками, усередині якої також є взаємозв'язки. А саме, структура суб'єкта праці, досліджувана з позицій суб'єкто-дієвого підходу, включає наступні компоненти: базові характеристики (об'єктивні, індивідні, особистісні); професійно-когнітивно-мотиваційні і індивідуально-мотиваційні (соціально-когнітивно-мотиваційні).

Саме тому, що професійна діяльність є системним об'єктом, вважається, що її вивчення повинно проводитися в рамках методологічного принципу порівняльного вивчення системного об'єкта, де слід використовувати концептуальний апарат, запропонований Є. Г. Юдіним [2], що полягає із трьох рівнів опису й

аналізу системного об'єкта: "параметричний", "морфологічний", "функціональний". На параметричному рівні вивчення системних об'єктів дозволяє відповісти на запитання: "Який об'єкт?", тобто виділити характеристики властивостей об'єкта або нормативні ознаки, виражені через який-небудь еталон (наприклад, міміку, мову, жести тощо), а також їх взаємозалежності.

3. Параметрична та морфологічна характеристика об'єкта діяльності

Виходячи з того, що професійна діяльність є системним об'єктом, її вивчення повинне проводитися в рамках методологічного принципу порівняльного вивчення системного об'єкта.

Застосовуючи концептуальний апарат Є. Г. Юдіна [2], Є. М. Іванова [1] відзначає, що після параметричної характеристики об'єкта здійснюється його "морфологічний (субстрактний)" опис (структури об'єкта).

Є. Г. Юдін [2] вважає, що сам по собі процес дослідження будови повинен розбудовуватися, як "в середині" об'єкта (тобто по лінії аналізу будови окремих елементів), так і "поза" його (тобто по лінії аналізу об'єкта як елемента більш широкого цілого). На відміну від параметричного, морфологічне дослідження може бути зображене або таблично або у вигляді формул, або моделлю, представляється у вигляді схеми, або простим словесним описом структури об'єкта. "Функціональний" опис окремого об'єкта здійснюється на основі вивчення між "частинами" як

елементами об'єкта дослідження (функціонально-морфологічний опис) функціональних залежностей між параметрами (функціонально-параметричний опис), або між параметрами й будовою об'єкта. Особливість функціональної будови об'єкта на відміну від морфологічного полягає в тому, що окремі його елементи можна вивчати як самостійні об'єкти, тобто кожний рівень аналізу не тільки описується за допомогою різних способів і форм, але й вимагає застосування різних методів і прийомів, у тому числі й новітніх.

Е. М. Іванова [1] навпаки вказує на те, що повинні бути такі нормативно зафіксовані (у юридичних, наукових, технічних і інших джерелах) характеристики суб'єкта й об'єкта трудової діяльності, які дозволяють їх розпізнати, змінити, оцінити, зрівняти й ідентифікувати. Наприклад, до значимих ознак суб'єкта праці можна віднести наступні:

1) фундаментальні ознаки (вік, загальна й фахова освіта, стаж роботи, стан здоров'я);

2) психологічні ознаки (загальний рівень розвитку когнітивних, психомоторних, перцептивних, комунікативних, мнемічних та інших здібностей);

3) ознаки особистості (установки, ціннісні орієнтації, інтереси, мету й соціальні мотиви);

4) ознаки типології нервової системи.

Перераховані ознаки взаємозалежні, їх функціонування взаємообумовлене.

До значимих ознак об'єкта праці на нормативно-параметричному рівні ставляться ознаки предмета, засобів праці і допустимі нормативи їх взаємодії й умови професійного середовища (соціально-психологічні, предметні, інформаційні тощо).

Основні одиниці структури суб'єкта й об'єкта праці на "морфологічному" ("субстратному") рівні аналізу виділяються в певній, нормативно заданій послідовності. Наприклад, структура суб'єкта праці включає: мету, мотиви, психічні процеси, психологічні дії. Структура об'єкта праці представлена наступними складовими: функціями суб'єкта праці, завданнями трудового процесу, операційно-технічними діями й ін. На "функціональному" рівні досліджуються взаємозв'язки як у структурах суб'єкта й об'єкта праці ("вертикальні" взаємозв'язки), так і між суб'єктом і об'єктом ("горизонтальні" взаємозв'язки). Так, у структурі об'єкта праці взаємозв'язки досліджуються між предметом, завданнями й засобами трудового процесу, а в структурі суб'єкта праці – мотиваційно-когнітивні, операторні, емоційно-вольові взаємозв'язки. Аналіз взаємозв'язків морфологічних структур суб'єкта й об'єкта праці дозволяє визначити ступінь складності трудової діяльності. При вивченні суб'єктно-об'єктних взаємин вони можуть розглядатися на різних рівнях аналізу: нормативно-параметричному, морфологічному й функціональному.

Системна методологія забезпечує орієнтацію не тільки в організації пізнання, але й у вивченні досліджуваного системного об'єкта, тому що дозволяє розкривати різноманітні характеристики об'єкта, взаємозв'язки в них, що визначає умови їх вивчення.

1. Кожний з елементів системного об'єкта розглядається не як окремий, а з урахуванням його "місця" у цілому.

2. Дослідження системи є невіддільним від умов її існування.

3. Той самий субстрат, "матеріал", виступає в системному дослідженні, як такий, що володіє одночасно різними параметрами, характеристиками, функціями й навіть різними принципами будови.

4. Для системного підходу специфічною є проблема походження властивостей цілого із властивостей окремих елементів і, навпаки, породження властивостей елементів з характеристик цілого.

5. Для системного об'єкта характерна доцільність поведінки, а не тільки пояснення функціонування й розвитку об'єкта тільки на основі причинно-наслідкового аналізу.

6. Разом із цим методологія системного підходу вимагає розробки певних принципів, засобів і правил проведення дослідження людини як суб'єкта конкретної праці. Сюди можна віднести:

а) тільки такі методи й засоби, "які підлягають не дослідженню не тільки окремих, часток систем і структур", а до будь-яких досліджень або навіть, до досить широких їхніх класів;

б) побудова розчленованого висновку про системні дослідження як особливого процесу наукового дослідження, тобто опис систем і структур "у загальному вигляді";

в) класифікація спеціальних наукових методів системного дослідження з різних підстав;

г) створення організації системних досліджень і засобів аналізу;

д) визначення загальних законів і методів переходу від одного предмета вивчення до іншого в системному дослідженні, враховуючи, що таке дослідження, як правило, є багатопредметним.

Поетапність пізнання трудової діяльності – це певна процесуальна послідовність збору й аналізу матеріалу. Так, за даними К. М. Іванової виділяються п'ять етапів:

- інформаційний;
- аналітичний;
- синтетичний;
- експериментальний;
- підсумковий.

На першому етапі, інформаційному, збираються й описуються знання про суб'єкта й об'єкта праці. На другому етапі, аналітичному, відбувається усвідомлення інформаційних даних, їхня диференціація й структурування. На третьому етапі, синтетичному, будується гіпотеза дослідження конкретної ситуації трудової діяльності, а також відбувається й здійснюється виділення суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків. На четвертому етапі, експериментальному, проводиться планування експерименту на основі даних, отриманих на трьох попередніх етапах. На п'ятому етапі, "підсумковому", відбувається аналіз експериментальних даних, порівняння їх з гіпотезою дослідження, оцінка результатів експерименту й побудова прогнозу перетворення дій суб'єкта праці або конкретної ситуації й видача рекомендацій при необхідності.

Цілеспрямованість пізнання – це правило диференційованого підходу в професіографії до вивчення трудової діяльності людини, тобто програма дослідження повинна будуватися залежно від цілей вивчення (інформаційних, діагностичних, методичних та ін.) і конкретних практичних завдань (проф-орієнтації, профвідбору, професійного навчання, підвищення працездатності суб'єкта праці й ін.), специфіки праці. Саме ці фактори вказують виділення питань, що включаються в програму, детальність і глибину розгляду характеристик суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, а також вибір прийомів, методів, форм подання матеріалу й схем вивчення.

Селективність (вибірковість) об'єкта пізнання задає спрямованість дослідження на ту "зону" праці, у якій сконцентрована основна специфіка суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків даної професійної діяльності, тобто опис завдань, які повинна вирішувати людина у процесі роботи, об'єктивно складна (за соціальними параметрами, швидкісними, відповідними, часовими-просторово-тимчасовими) і вимагає усвідомленого оцінювання служби. Для реалізації даного принципу в справжньому дослідженні методичним інструментарієм є концептуальний апарат теорії діяльності, а саме, де в якості "одиниці" аналізу виділена "окрема", особлива діяльність, характеристики якої відповідають вищевикладеним ознакам праці.

Структурованість – це реалізація порівневого дослідження системного об'єкта на трьох рівнях аналізу: параметричному-нормативно-параметричному, морфологічному й функціональному.

Багаторівневість пізнання об'єкта припускає, що професійна діяльність людини є не тільки системним, а й полімодальним об'єктом, тому що її підсистеми, "суб'єкт праці" і "об'єкт праці", мають різну "природу" будови й функціонування. Виходячи із цього необхідно дослідження не тільки "горизонтальних", суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, але й "вертикальних" – об'єктно-об'єктних і суб'єкто-суб'єктних. Розв'язок даного принципу вимагає використання різних теоретико-методичних засобів системного підходу: професіографії, концепцій суб'єктного й діяльнісного підходів.

Ієрархичність пізнання розглядає існування динаміки перетворення суб'єкто-суб'єктних і суб'єкто-об'єктних взаємозв'язків у складному процесі формування людини як суб'єкта конкретної праці, як професіонала. Реалізація цього етапу ієрархичності даного правила досягається при використанні таких концептуальних апаратів: суб'єктного підходу, за допомогою якого можливе дослідження психічних регуляторів праці і їх співвідношення із психологічними ознаками праці, що характеризують рівень сформованості конкретних суб'єктно-об'єктних і суб'єкто-суб'єктних взаємозв'язків; трансформацію теорії діяльності, що дозволяє побачити "одиницю" аналізу діяльності в процесі її формування.

Виходячи з вищевказаних правил є можливість встановити програму психологічної професіографії з позицій системної методології.

У процесі здійснення професійної діяльності повною мірою беруть участь соціальне середовище, психічні процеси, властивості, стан самої особистості

й навколишніх її людей, взаємини й взаємодії з ними, особисте життя, і звичайно ж, світогляд оточуючих.

У роботах вітчизняних психологів дослідження психологічних характеристик професійної діяльності організовані за принципом системного підходу досліджуваного об'єкта, з'явилися в середині ХХ століття.

М. Я. Басів [3] і П. П. Блонський [4] були одними з перших, хто розглядав психіку як властивість високоорганізованої матерії, що змінюється під впливом праці й виникаючих у його процесі соціальних зв'язків. Їхні роботи, а потім наступні роботи А. Н. Леонтьєва [5], Л. С. Виготського [6], С. Л. Рубінштейна [7] послужили обґрунтуванню трьох фундаментальних принципів, що склали методологічну основу сучасної психології:

- 1) розуміння психіки через діяльність;
- 2) визнання соціальної природи психічної діяльності людини;
- 3) визнання єдності психічної діяльності та зовнішньої практичної діяльності.

Ці дослідження показали єдність і взаємозв'язок таких важливих особливостей діяльності, як цілісність, системність, цілеспрямованість, активність, саморегуляція й прогнозування дій. А. Н. Леонтьєв [5] сформулював теорію діяльності на основі поглядів на системність будови психіки, на психічні функції як складні функціональні динамічні системи, що включають у себе різні процеси, і їх різноманітні взаємозв'язки.

Як ми вже відзначали, Є. М. Юдін [2] стверджує, що системний підхід засновує нові принципи вивчення об'єкта, а саме: від найпростішої форми наукового опису, "параметричного рівня", від "морфологічного субстратного опису" об'єкта до його функціонального опису.

Нарешті, дослідження системи є невіддільним від дослідження умов її існування. І, на закінчення, властивості цілого породжуються із властивостей елементів і, навпаки, властивості елементів породжуються з характеристик цілого.

Дослідження, спрямовані на розробку класифікації професій, в основу яких покладено виявлення взаємозв'язків між різноманіттям професій, можливостей і інтересів людини були проведені Е. А. Климовим [8]. Основними компонентами даної класифікації є мета, предмет праці, властивості людини, знаряддя й умови праці. Предмет праці, визначений як динамічна "система властивостей і взаємин речей, явищ, процесів, якими особа, що працює на певному трудовому посту, повинна свідомо і практично оперувати (розпізнавати, враховувати, упорядковувати, перетворювати, зберігати або відшукувати) їх.

Розкриваючи сутність поняття "психології професіонала" авторами указується на те, що "... професіонала треба розглядати як складну систему, що має не тільки зовнішні функції ("віддачу"), але й необхідні й, як правило, складні й різноманітні внутрішні, зокрема психічні, функції", Ф. Зеєр [9] розкриває для сучасної людини значення професійної діяльності з позицій професійного індивідуального становлення особистості, як детермінант професійних цінностей, професійної зрілості й мотивів праці,

задоволеності професійною діяльністю, у взаємозв'язку з об'єктивною й соціальною реальністю.

Процес становлення суб'єкта діяльності динамічний і тривалий. Виходячи із цього, В. А. Бодров [10] указує, що самоствердження в суспільстві, пізнання себе, системи самооцінки й самоудосконалень, тобто рівень і якість професійної придатності на різних етапах формування особистості професіонала залежить від ряду факторів:

– від характеру професійної мотивації особистості, установок, її інтересів, спрямованості і т. п. ;

– від ступеня адекватності відображення суб'єктом діяльності її об'єкта;

– від розвитку в суб'єкта індивідуально своєрідних методів і способів розв'язку типових виробничих і життєвих завдань.

Виходячи з періодизації процесу становлення професіонала Е. А. Климова [8], В. А. Бодров [10] виділяє такі етапи процесу формування професійної придатності суб'єкта як:

1) трудове виховання й навчання (підготовка дитини, підлітка до праці й вибору професії);

2) професійна орієнтація (допомога у виборі професії: освіта, консультація, корекція професійних планів, оптація – знаходження мінімального досвіду в конкретній роботі й ін.);

3) професійний відбір (визначення ступеня придатності людини до даної професії, трудового поста, робочого місця);

4) професійна підготовка (обґрунтування й розробка рекомендацій, програм навчання, методик, засобів і ін.);

5) професійна адаптація (розробка засобів, методів, критеріїв оцінки успішності діяльності суб'єкта, виявлення критичних факторів адаптації, кризових періодів; у цілому – психологічний супровід суб'єкта на початкових етапах його професійної кар'єри);

6) професійна діяльність (забезпечення раціональної організації її умов, процесів, безпеки, оптимальних ділових контактів і взаємодії, розвиток професіоналізму, ефективності, задоволеності працею, охорони праці й ін.);

7) професійна атестація (періодична оцінка кваліфікації з метою обґрунтування рекомендацій з посадових переміщень, оплати праці, перепідготовки й ін.);

8) професійна реабілітація (відновлення функціонального стану здоров'я й психіки).

Для нас особливий інтерес представляють професійний відбір, професійна підготовка, професійна орієнтація та професійна діяльність.

4. Результати дослідження

Крім розглянутого аналізу рівнів системного об'єкта існують і інші методологічні особливості системних досліджень: "що лежить у багатьох площинах" типу дослідження, тобто використання методів і засобів різних наук; необхідність аналізу законів побудови емпіричної області, адекватність засобів вивчення даного об'єкту ("предметна віднесеність"); вивчення її внутрішньої будови. Сюди ж відносяться також принципи вивчення системного об'єкта:

1) обґрунтування й визначення цілісності досліджуваної системи;

2) виділення структури й характеристика організації системи;

3) визначення кількості (не менш двох) типів зв'язків між ними (просторових, функціональних, гієнічних і ін.);

4) визначення спрямованості зв'язків структурних компонентів системи по "горизонталі" (зв'язки між однопорядковими, однотипними компонентами системи); "вертикальна" структура приводить до поняття рівнів системи й ієрархії даних рівнів" і ін.

В психології склався методологічний напрямок розвитку підходів до психологічного вивчення професійної діяльності, орієнтований на розробку її системного пізнання.

Сучасна орієнтація психологічних досліджень у рамках системного підходу базується на прагненні побудови цілісної картини об'єкта, що найбільш чітко проявляється в елементах системи, з урахуванням його "місця" у цілому. Потім, побудовою системи ієрархії, коли той самий субстрат, "матеріал", виступає, як такий що володіє одночасно різними параметрами, функціями, характеристиками та навіть, різними принципами будови.

5. Висновки

Трудова діяльність людини являє собою полімодальну систему, яка є складною за своєю організацією, і її вивчення має багатоаспектну спрямованість. Виходячи із цього, згідно з методологією системного підходу були визначені загальні правила побудови системного вивчення професійної діяльності, тобто програми вивчення конкретних суб'єкто-об'єктних взаємозв'язків, які зумовлені взаємовідповідністю людини в професії: поетапність, цілеспрямованість, селективність, структурованість, багаторівневність, ієрархічність.

Література

1. Иванова, Е. М. Психология професійної діяльності [Текст] / Е. М. Иванова. – М.: PerSe, 2006. – 382 с.
2. Юдін, Є. Г. Системний підхід і принцип діяльності [Текст] / Є. Г. Юдін. – М., 1978. – 392 с.
3. Басов, М. Я. Вибрані психологічні твори [Текст] / М. Я. Басов. – М., 1975. – 432 с.
4. Блонский, П. П. Реформа науки [Текст] / П. П. Блонский. – М., 1920. – 71 с.
5. Леонтьев, Д. А. Профессиональное самоопределение как строение образов возможного будущего [Текст] / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57–66.
6. Выготский, Л. С. История развития высших психических функций. Т. 3 [Текст]: собр. соч. / Л. С. Выготский. – М., 1983. – 369 с.
7. Рубінштейн, С. Л. Основи загальної психології [Текст] / С. Л. Рубінштейн. – М., СПб.: «Пітер Ком», 1999. – 720 с.
8. Климов, Е. А. Психология профессионала [Текст] / Е. А. Климов. – М.; Воронеж, 1996. – 400 с.
9. Зеер, Є. Ф. Психология професій [Текст] / Є. Ф. Зеер. – Екатеринбург, 1997. – 224 с.
10. Бодров, В. А. Психологічні проблеми професіоналізації особистості [Текст] / В. А. Бодров // Психологічні дослідження проблеми формування особистості професіонала. – М., 1991. – С. 3–26.

References

1. Ivanova, E. M. (2006). Psihologija profesijnoi' dijal'nosti. Moscow: PerSe, 382.
2. Judin, Je. G. (1978). Systemnyj pidhid i pryncyp dijal'nosti. Moscow, 392.
3. Basov, M. Ja. (1975). Vybrani psihologichni tvory. Moscow, 432.
4. Blonskij, P. P. (1920). Reforma nauki. Moscow, 71.
5. Leont'ev, D. A., Shelobanova, E. V. (2001). Profesional'noe samoopredelenie kak stroenie obrazov vozmozhnogo budushhego. Voprosy psihologii, 1, 57–66.
6. Vygotskij, L. S. (1983). Istorija razvitija vysshih psihicheskikh funkcij. Vol. 3. Moscow, 369.
7. Rubinshtejn, S. L. (1999). Osnovy zagal'noi' psihologii'. Moscow, Sankt-Peterburg: «Piter Kom», 720.
8. Klimov, E. A. (1996). Psihologija profesionala. Moscow; Voronezh, 400.
9. Zejer, Je. F. (1997). Psihologija profesij. Jekaterynburg, 224.
10. Bodrov, V. A. (1991). Psihologichni problemy profesionalizacii' osobystosti. Psihologichni doslidzhennja problemy formuvannja osobystosti profesionala. Moscow, 3–26.

*Рекомендовано до публікації д-р псих. наук Землянська О. В.
Дата надходження рукопису 06.04.2016*

Чухраєва Ганна Вікторівна, кандидат медичних наук, Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору ДУ «ТМО МВС України по Харківській області», вул. Гіршмана, 8/10, м. Харків, Україна, 61002
E-mail: kulesh-anna@mail.ru